

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ КРИМУ У БОРОТЬБІ МІСЦЕВИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ ПІД ЧАС ПРОГОЛОШЕННЯ КРИМСЬКОЇ АСРР

У статті розповідається про те, які саме труднощі стояли перед кримською місцевою владою під час проголошення на Кримському півострові республіки, які причини покликали її до життя та як саме відбувалося створення Кримської АСРР.

Ключові слова: більшовики, центральний московський уряд, кримські татари, кримський обком, радянський уряд, автономія, Кримська АСРР.

Коли радянська влада остаточно закріпилася в Криму, перед ЦК РКП(б) постало питання про подальшу долю півострова. Було вирішено створити автономну республіку у складі РСФРР. Більшовики України, яких заздалегідь попередили про ці наміри, спочатку намагалися протестувати, але потім погодились. 12 листопада 1920 р. на засіданні членів ЦК КП(б)У, що були в наявності (а саме: у присутності С. Косіора, Терлецького, В. Мануїльського та Мініна) було ухвалено рішення: «Крим перебуває поза компетенцією ЦК КПУ»¹. Ця сумирна відповідь не відображала дійсного ставлення членів ЦК КП(б)У до кримського питання. Пам'ятаючи, що Закордот створювався як спеціальний відділ у структурі ЦК КП(б)У² і певний час керував більшовицьким підпіллям у Криму, місцеві партійці намагалися залишити керівництво цією територією у своїй компетенції. Тому протягом кінця 1920 — першої половини 1921 рр. український уряд активно втручався у процеси, що відбувалися в Криму. Москва, вважаючи Крим російською територією, вимагала негайного виконання власних вказівок і деякий час питання про пріоритет залишалося відкритим. Але посилений тиск з боку Москви змусив харківських керівників відступити й ухвалити рішення про ліквідацію на півострові усіх організацій, якими керував Закордот. Українські представники більшовицької партії, що мешкали в Криму, повернулися до Харкова. Начальник Закордоту при ЦК КП(б)У Фріц Маркус у доповіді на ім'я Фелікса Кона зазначав, що протягом січня — березня 1921 р. з території Криму до України повернули всіх українських керівних працівників, а також усі матеріальні ресурси КП(б)У, раніше завезені на півострів для потреб Кримської повстанської армії (зброю, гроші, обмундирування, спорядження та ін.)³.

Керівники України змогли зберегти у своїх руках лише так звані виконавчі функції. Москва залишила «українським товаришам» право певною мірою вирішувати військові справи на півострові: загони червоноармійців, якими командував М. Фрунзе, як і раніше, називалися «збройні сили України та Криму». 25 січня 1921 р. голова РНК України Х. Раковський підписав постанову про підпорядкування командуючому Збройними силами України усіх морських сили

Чорного та Азовського морів⁴. Серед допризовників Криму виділили 1 500 осіб для проходження спеціальної морської підготовки⁵. З червня 1921 р. на півострові з'явилися перші частини особливого призначення та всеобучу України та Криму, підпорядковані українському урядові. Військові з'єднання допомагали місцевим керівникам та чекістам боротися з «бандитизмом». Ці частини, очолювані українськими працівниками, використовували у своїй роботі переважно кримські кадри. Кількість кадрів Кримського ЧОПу з плином часу неухильно зростала. Так, згідно доповіді командуючого ЧОП та начальника всеобучу України та Криму Малиновського для секретаря ЦК КП(б)У Д. Лебеда, на 15 листопада 1921 р. в Криму вже перебувало 2 477 чоловіків та 216 жінок, які входили до складу ЧОП та всеобучу України та Криму⁶.

На початку 20-х років український уряд опанував ще одну царину діяльності у Криму: після того, як півострів охопив голод, Україна почала ввозити туди власне продовольство⁷.

Однак цими ділянками вплив керівництва України на справи в Криму й обмежувався. Дати владу у стратегічно важливому регіоні керівництву української республіки, яку ще остаточно не упокорили, Кремль вважав занадто ризикованим.

Тим часом у Криму місцеві більшовики не сиділи склавши руки. 21 січня 1921 р. відбулось спільне засідання членів Кримревкому та Кримського обласного комітету РКП(б), де були присутні А. Ліде, Ю. Гавен, С. Вульфсон (Давидов), С. Ідрісов, С. Меметов, І. Фірдевс, М. Бабахан і В. Ібраїмов. Розглядалося одне питання: «Про політичні взаємовідносини Криму з РСФРР та УСРР». У прийнятій постанові зазначалося: «Визнати найбільш бажаним підпорядкувати Крим безпосередньо Москві в якості автономної одиниці, надати їй назву “Кримська автономна область”». Приймаючи постанову про автономний статус Криму, учасники засідання виходили з «далекого окраїнного положення Криму з його внутрішньою національною структурою та соціальних й економічних обставин, а також беручи до уваги українське череззмужжя». У протоколі зазначалося: «Ю. Гавен наполягає на своїй особливій позиції: з метою революціонування мусульманського Сходу доцільно створити видимість самостійного Криму, й тому Кримську автономну область треба назвати “Кримською Комуною”»⁸.

Вечері 20 лютого з Москви до Сімферополя приїхав М. Поляков, якого призначили новим головою Кримревкому і членом Кримського обласного комітету РКП(б). Під його головуванням 21 лютого відбулось засідання Кримревкому. За кілька днів у газеті «Красный Крым» оприлюднили звіт про перебіг цього засідання, де поміж іншим зазначалося: «В адміністративному положенні Крим буде підпорядкований Москві. Що стосується його майбутньої долі, то її вирішуватимуть трудові маси Криму, але ЦК стоїть за створення автономної області»⁹.

27 лютого на засіданні Кримревкому розглядалося питання «Про декрети та постанови Радянської влади». Під час обговорення ухвалили рішення, де зазначалося: «Визнати, що оскільки в Криму існує радянська влада, на території

Криму повинні застосовуватися видані в РСФРР декрети». З метою погодження наказів Кримревкому з декретами РСФРР при ньому створили комісію з перегляду наказів Кримревкому у складі Ануфрієва, Гордона, Лебедева, Тарасова та Корчевського¹⁰.

На початку березня до Криму приїхав І. Акулов, який за наказом ЦК РКП(б) мав очолити Кримський обком РКП(б), а наприкінці квітня з таємною місією на півострів прибув С. Кіров. До його компетенції належало: «зміцнення» керівництва Кримського обкому, сприяння вивезенню з півострова якомога більшої кількості продовольства та матеріальних цінностей, підготовка до майбутньої війни з військами Антанти і Врангеля. Крім того, він мав сприяти створенню в Криму республіки¹¹.

Проте питання створення республіки в Криму не викликало задоволення серед певної частини членів Кримського обласного комітету РКП(б). Виходячи з аналізу документів, що зберігаються в кримському архіві, можна зробити висновок, що відрядження С. Кірова до Криму було пов'язане з дуже слабкими на той час позиціями РКП(б) на півострові. Адже секретар Кримського обкому І. Акулов, який перейняв цю посаду, не зміг налагодити належним чином ні його роботу, ні організувати роботу повітових партійних організацій. І. Акулов і М. Поляков, що надто побоювалися проявів «сепаратизму» з боку кримських татар, повели рішучу боротьбу з тими членами обкому, які виступали за створення на півострові республіки — Ю. Гавеном, І. Фірдевсом, С. Меметовим, С. Ідрісовим, М. Бабаханом В. Ібраїмовим та ін.

Для остаточного роз'яснення приналежності Криму ряд місцевих більшовиків (серед них — В. Ібраїмов), запропонували включити до порядку денного IV обласної партійної конференції питання «Про політичне становище Криму». Пленум Кримського обкому РКП(б), який відбувся 2 квітня 1921 р., відхилив цю пропозицію і ухвалив таке рішення: «У циркулярному листі про скликання конференції запропонувати повітовим комітетам обмінятися думками до початку конференції щодо питання про майбутнє політичне становище Криму. З цього питання знестися з Москвою для з'ясування думки ЦК РКП»¹². Виконуючи рішення пленуму обкому, президія Сімферопольського повітового парткому на засіданні 4 квітня 1921 р. доручила комісії у складі С. Меметова та В. Хайкевича підготувати доповідь «Про форми державного будівництва Криму».

Для виконання рішення ЦК РКП(б) щодо відрядження до Москви представників з метою розробки положень Кримської автономної республіки, того ж 4 квітня у Сімферополі відбулося об'єднане засідання Кримського обласного комітету РКП(б) та Кримревкому. На ньому були присутні: М. Поляков, І. Акулов, А. Ліде, Д. Ульянов, Кисельов, Г. Шидарев, Оскар, О. Дерен-Айерлі (Ібрагім), С. Ідрісов, Ю. Гавен, С. Меметов, Артёмов. Вирішили: «Акулову, Полякову та Ю. Гавену скласти доповідь в ЦК від ОК та Кримревкому. Просити Ліде інформувати ЦК про стан справ у Криму, добитися негайного вирішення питань, порушених у доповіді. В основу доповіді покласти те, що Крим у всіх відносинах потрібно зв'язати з Москвою»¹³.

14 квітня члени кримського обласного татарського бюро при кримському обласному комітеті РКП(б) І. Фірдевс, С. Меметов, Ш. Ібраїмов, О. Дерен-Айєр-ли, Булушев та Нагаєв обговорили питання «Про телеграму Ради національностей «Про проголошення Криму Радянською Республікою та її кордони». У постанові зазначалося: «Дати відповідь: проголосити Крим Радянською Соціалістичною інтернаціональною республікою в кордонах Кримського півострова, починаючи від Сиваського моста».

Разом з тим до Криму продовжували надходити телеграми з центральних партійних та радянських органів з вимогою довести свої пропозиції щодо створення на півострові автономної республіки. Так, в телеграмі, надісланій до Кримревкому та кримського обкому РКП(б) за підписом заступника наркома національностей РСФРР Каркліна, зазначалося: «Рада національностей при Наркомнаці визнала за необхідне виділення Кримського півострова в Автономну Республіку. Наркомнац просить терміново надати свої висновки з питання про кордони майбутньої Автономної Республіки». Пропозиція здобула підтримку у керівництва партійної організації півострова. У телеграмі за підписом заступника голови Кримревкому Ю. Гавена, яка була надіслана 15 травня на адресу Ради національностей при Наркоматі у справах національностей РСФРР, зазначалося: «Більшість Кримревкому в складі членів Ю. Гавена, І. Фірдевса, С. Меметова, С. Ідрісова стоїть на точці зору необхідності проголошення Кримської Автономної Республіки в межах Кримського півострова, включаючи Чонгарський півострів та м. Генічеськ. Точні кордони повідомить представник»¹⁴.

7 травня 1921 р. відбувся пленум Кримського обкому РКП(б), на якому розглядалося питання «Про державну форму Криму». Разом з місцевими більшовиками в його роботі брав участь С. Кіров. Виходячи з матеріалів пленуму, що збереглися в архіві, можна зробити висновок, що «ліві» на чолі з І. Акуловим спромоглися переконати Кірова у необхідності почекати зі створенням Кримської республіки. В резолюції зазначалося, що «надіслана ЦК директива, яка підтверджує постанову об'єднаного засідання ОК та Кримревкому від 21 січня ц.р. про оголошення Криму автономною областю, цілком відповідає об'єктивним умовам Криму в теперішній момент»¹⁵. Проте додавалося, що «означену форму правління Криму неможливо вважати постійною», а, окрім того, «остаточна форма цього устрою може бути встановлена лише після того, як широкі працюючі маси національностей Криму, особливо татари, будуть залучені у справу партійного та радянського будівництва»¹⁶. Далі у постанові зазначалося: «тільки після того, як всі ці заходи будуть впроваджені у життя та з'являться їхні результати, можна буде остаточно вирішити питання щодо державного устрою Криму, щоб забезпечити дійсно революційний вплив півострова на Схід»¹⁷. Однак варто зауважити, що І. Акулов і його команда в цей час не лише не вела, але й не намагалася проводити жодної роботи ні в кримському селі, ні серед татар; не займалися ні національним, ні земельним питаннями¹⁸.

Татарська партія «Міллі-Фірка» неодноразово пропонувала організувати співробітництво кримських татар з радянською владою¹⁹. Проте Кримський обком та Кримревком відмовилися не тільки від її послуг, але й взагалі не

легалізували «Міллі-Фірка». Це було цілком зрозуміло, адже більшовицька партія вже не допускала багатопартійності.

Протягом півроку (починаючи з травня 1921 р.) у Кримському обкомі відбувалися процеси, що їх пізніше самі більшовицькі працівники охарактеризують як «гризня». На думку кримського дослідника П. Гарчева, С. Кіров (як і Акулов) належав до команди Й. Сталіна, яка скориставшись посиленням хвороби В. Леніна, у 1921 р. вже впритул підійшла до початку боротьби за владу. Через це, за його висловом, у Кримському обкомі протягом 1921 р. розпочалися кадрові зміни, які були «яскравим зразком зміцнення Сталіним власних позицій на місцях»²⁰.

С. Кіров узяв найактивнішу участь у роботі IV Кримської обласної конференції (відбувалася 17–21 травня 1921 р.), на якій розглядалося питання про створення Кримської республіки. Під час доповіді «Про національні моменти у радянському і партійному будівництві» І. Акулов рішуче виступив проти створення в Криму «самостійної татарської республіки»²¹. Завдяки Акулову і Кірову конференція взагалі ухилилася від вирішення цього питання. В ухваленій резолюції щодо необхідності створення Кримської республіки не було сказано жодного слова²².

Дуже чітко й недвозначно стосовно тогочасного стану речей у Криму висловився І. Фірдевс. Значно пізніше, не прикрашаючи дійсності, він розповідав про події того часу: «Період особливо гострої кризи починається із травня місяця й тягнеться до 7 листопада 1921 р. У зв'язку з повстанням, провалом продрозкладки, гострим голодом, загибеллю технічних культур Криму, у середині кримської організації РКП виникають тертя, розбіжності й гостра боротьба, що призвела до розшарування на місцевих й немісцевих, на підпільників і не підпільників й по іншим лініям. Зрештою ця боротьба й тертя виливаються у форму вимоги з одного боку, якнайшвидшої ліквідації ревкомів, оголошення Криму Республікою, ліквідації повстання татар, не зброєю, а шляхом розшарування й розсмоктування і послідовного проведення стосовно татар політики партії з національного питання. Основною групою в організації, яка підняла ці питання, були татарські відповідальні працівники, члени ревкому й бюро татарської секції при обласному комітеті, секретарем якого у той час був я. Ліквідація політичної кризи вимагала прийняття цілого ряду термінових і рішучих заходів, які загалом зводилися до необхідності перенести центр ваги у політиці на національне питання, розуміючи його як татарське, а в економіці орієнтуватися на спеціальні технічні культури Криму. В обстановці воєнного стану й у наявності обласного комітету, не було жодної можливості навіть оформити як суспільно-партійну думка точку зору тієї частини організації, яка бачила й усвідомлювала неправильність політичної й економічної лінії вищих органів Криму. Обком в особі товаришів Акулова, Полякова, Сфремова й Кірова із плеядою більших і малих військових працівників, що слухняно потурали їхнім примхам і велінням, не розумів згубності своєї неправильної політики й тому не бачив потреби змінити напрямок. Кримські питання зрештою перенесли на вирішення до ЦК, де правильність точки зору товаришів, які висловлювалися за

оголошення Криму Республікою й зміну курсу політики була підтверджена, а для організації й проведення рішень ЦК відносно кримських питань, була створена спеціальна комісія — Повноважна комісія ВЦВК на чолі з товаришем Ш. Ібрагімовим. Незважаючи на постанову ЦК, ВЦВК і надсилання спеціальної комісії обком і ревком продовжували свою колишню політику, надавши їй особливу різкість. Вся енергія обласного комітету відтепер була спрямована на вигнання із Криму «республіканців» й у першу чергу невеликої групи місцевих татарських відповідальних працівників. Видаються постанови за постановою про відрядження у розпорядження ЦК Фірдевса, Бабахана, Гавена, вживають заходів до виключення Меметова з партії та інше. Найскандальнішим і найкурйознішим моментом, що підкреслив до шаржу й карикатури положення обкому була наступна обставина: 12 травня отримали повідомлення з центру від Наркомнацу про оголошення Криму республікою. 14 травня ВЦВК підтвердив постанову Наркомнацу, 20 травня отримали телеграму від ЦК, що підтверджувала проголошення Криму Республікою. У той же день ранком IV обласна партійна конференція під тиском обласного комітету в особі Акулова приймає постанову, що заперечує доцільність проголошення Криму республікою. Вийшло незручно — ЦК, ВЦВК, Наркомнац, одна третина організації й населення в особі татар за Республіку, обласний комітет у своїй більшості разом з військовими працівниками — проти. Акулов без відпочинку їздить по повітах й організує сили проти Республіки на майбутню через шість місяців V партійну конференцію. Організація в повному розумінні слова занепадає. Доходимо до V конференції, де політика Акулова тріскотить по всіх швах і лінія обкому отримує гідний осуд. От у такій обстановці відбувався перший період моєї діяльності в Криму»²³.

13 травня у Сімферополі відбулася скликана за рішенням Кримського обласного татарського бюро обласна конференція комуністів-татар. На ній були присутні 23 депутати від 192 комуністів-татар, що перебували на партійному обліку у повітових парткомах кримського обкому РКП(б). В постанові конференції, між іншим, говорилося: «Цілком революційно-доцільною державною формою для Криму є проголошення його інтернаціональною республікою, яка входить у Російську Федерацію, взявши за основу Конституцію однієї з існуючих республік». Ухвалюючи таке рішення, учасники конференції виходили з «географічного положення Криму як авангардного поста РСФРР в країнах Близького Сходу, з уже існуючого факту проголошення України Республікою, завдяки чому Крим в адміністративному відношенні перетворився на своєрідний острів, з того, що Радянська влада у відношенні до усіх колишніх колоній царської Росії впроваджувала тактику організації... та визнання вже створених республік Татарії, Туркестану, Башкирії, що Крим протягом перших двох періодів Радянської влади був проголошений автономною республікою з санкції ЦК як федеративної частини РСФРР» та ін.²⁴.

Але не всі татари поділяли таку позицію. Голова Повноважної комісії Ш. Ібрагімов разом з «прореспубліканським» угрупованням Кримського обкому зробив важливий крок, скликавши безпартійну татарську конференцію. Її

організацією займалися працівники, що підтримували ідею якнайширшого залучення кримських татар до управління республікою, яку, на їхню думку, слід було негайно створити.

У виступі Ш. Ібрагімов, вказуючи на причини виникнення автономної республіки, зазначав, що однією з причин створення автономії є те, що татари є працюючою масою і є потреба в тому, щоб довести населення татар з 300 тис. до 3 млн. Торкаючись питання що таке автономія, він сказав: «В автономних республіках пошта, залізниця, телеграф, економічні справи і армія мають бути пов'язані з центром. Але якщо вони будуть пов'язані з центром, то що ж нам залишиться?»²⁵.

В обговоренні питань, пов'язаних зі створенням на півострові автономної республіки взяло участь багато депутатів. Вони висловлювали безліч різноманітних пропозицій щодо того який вигляд повинна була мати новостворена Кримська автономна республіка. Так, депутат Блущев вимагав організації в Криму наркомату закордонних справ та призначення на посади наркомів освіти та охорони здоров'я татар. І. Апаз вважав, що окрім негайної організації наркомату закордонних справ в Криму, конче потрібно, щоб очолив його представник кримськотатарського народу. Гасір пішов далі й запропонував передати взагалі всі керівні посади в руки татар. А. Бекіров висловив припущення, що скликання цієї конференції недвозначно підтверджує факт передачі влади на півострові від Кримревкому до рук татарського суспільства. С. Хаттатов зазначив, що треба негайно переглянути рішення, котре було винесено під час проведення IV обласної партійної конференції щодо «непотрібності» проголошення в Криму республіки. Окрім цього він запропонував скасувати постанову про максимальне підпорядкування Кримської автономної республіки центру. А. Ісхаканова висловила невдоволення усталеною практикою, спрямованою на те, щоб «закони Кримської автономії писалися в Москві», адже треба, щоб «усі закони писалися там, де власне й знаходиться автономія». О. Дерен-Айерли висловив надію на те, що саме депутати безпартійної татарської конференції візьмуться за виправлення всіх помилок, яких припустилася кримська більшовицька організація за час перебування при владі. Ще далі пішов Ш. Ібрагімов, який прямо закликав усіх присутніх у зв'язку з повним нехтуванням Кримським обкомом інтересів кримських татар, розпочати самим встановлення контактів з Туреччиною, у якої й шукати допомоги. Його гаряче підтримав Іслямов, який закликав усіх присутніх орієнтуватися на Схід і там шукати порятунку від голоду й злиднів, які виникли в Криму через недбале керівництво більшовицьких працівників. Схожі міркування висловив С.Айвазов, який порівняв цю конференцію з Курултаєм, що зібрався і працював у 1917 р., і закликав усіх присутніх наслідувати приклад своїх попередників і вирішувати питання створення власної республіки так, як того вимагають інтереси татарського народу, а не інтереси пролетаріату Москви. Завершуючи свою роботу, безпартійна татарська конференція обрала Раду семи, на яку поклала виконання усіх ухвалених рішень, а саме: створити в Криму автономну республіку з власними урядовими структурами, вільну від диктату з центру, зв'язатися з кемалістською Туреччи-

ною і просити у неї допомоги для подолання широкомасштабної кризи, що виникла на півострові²⁶.

За словами І. Фірдевса: «Обком схаменувся, вирішив виправити становище, що склалося й кооптувати до цієї Ради деяких своїх представників. Але у відповідь отримав рішучу відмову, мотивовану тим, що обком буде заважати її роботі. Натомість Рада семи запропонувала долучати до власної роботи з членів обкому тих татарських працівників, які знають умови життя Криму»²⁷. Через цю «непоступливість» татар, не зв'язаних у власних діях сумнозвісним «демократичним централізмом», Кримський обком не мав змоги «керувати й направляти» в потрібне більшовикам річище кримських татар-небільшовиків. Дещо пізніше секретар Кримського обкому І.Акулов з сумом зазначав, що обласна татарська безпартійна конференція не була як слід підготовлена (тобто, говорячи відверто: не була «організована» більшовиками), а тому не дала бажаних результатів²⁸.

Адже конференція висловилася за справжню, а не маріонеткову кримську республіку. І з цією думкою більшовики, незалежно від власних планів, мусли рахуватися.

Термін «повна автономія», який постійно лунав під час безпартійної татарської конференції, для татар означав надання кримській республіці прав самостійного спілкування з іншими країнами, ведення зовнішньої торгівлі, самостійного вирішення питання про повернення до Криму емігрантів. Татари пропонували створити самостійний кримський комісаріат закордонних справ²⁹. Про це свідчить телеграма наркома закордонних справ РСФРР Г.Чичеріна, надіслана на ім'я уповноваженого НКЗС в Криму. В ній він, зокрема, писав: «Пропозиція забезпечити “Кримський центр” Наркомзаксправом неодоладна, безглузда, шкідлива, не має жодного ґрунту й має бути безумовно відкинута. Крим не є незалежною державою, а республікою в межах федерації, як Карелія та Башкирія. Такі республіки ніколи Наркомзаксправа не мали. Думка про те, щоб Крим провадив стосовно Туреччини самостійну революційну політику, настільки шкідлива й небезпечна, що її досить, щоб рішуче відкинути цей проект, бо це значить, що там будуть зривати нашу політику, будуть нам уставляти палиці в колеса та створювати скандали з урядом Туреччини». Від свого представника нарком вимагав «рішуче протестувати проти цієї неодоладної вигадки, категорично заявити, що це у жодному випадку не можна допустити».

30 червня 1921 р. на засіданні політбюро ЦК РКП(б) питання про статус кримської автономії поставили на голосування. У зв'язку з цим Г.Чичерін запропонував президії: «безумовно відкинути будь-які натяки на створення в Криму особливого комісаріату закордонних справ. Він буде нашим уповноваженим для технічної мети й більш нічого»³⁰. В. Ленін виступив на підтримку проекту рішення політбюро ЦК РКП(б), запропонованого Г.Чичеріним. Він підготував записку до ЦК РКП(б), де зазначив: «Я повністю за Чичеріна. Ленін»³¹. Цілком зрозуміло, що пропозицію Г. Чичеріна прийняли.

Забігаючи наперед, слід додати, що на V обласній партійній конференції 4 листопада 1921 р. секретар обласного комітету І. Акулов заявив: «Ми добре враховували настрої татарської частині населення, що проголошення Авто-

номної республіки тлумачилося ними як проголошення Татарської республіки. Якби ми нашу політику побудували таким чином, то ця політика була б помилковою»³².

18 травня 1921 р. відбувся пленум ЦК РКП(б), на якому визнали потребу виділити Кримській півострів у Кримську автономну республіку. Пленум виходив з того, що створення Кримської АСРР та інших подібних утворень у той період диктувалося серед іншого і тактикою партії у тих конкретних міжнародних умовах. Нові прикордонні державні утворення у вигляді автономних республік мали, на думку депутатів, відігравати роль буфера між Росією та недружньо налаштованими до неї сусідами.

Далекосяжні плани більшовиків щодо зовнішньої політики вимагали збереження імовірності демократичного вирішення будь-якої проблеми, яка поставала на порядку денному нової влади. Тому бажання забрати Крим «під власну руку» московський уряд мусив якимось чином обґрунтувати. Через це більшовики вдалися до фальсифікацій.

Підсумки проведеного в квітні 1921 р. перепису населення півострова були свідомо перекручені. Для того, щоб отримати бажаний владі результат, перепис проводили не за національною, а за релігійною ознакою. До єдиної графи заносилися татари, турки та цигани; євреї і кримчаки; росіяни, українці та білоруси. Всього було зареєстровано 729 тис. мешканців³³. Вони належали до 59 національностей³⁴ і розподілялися таким чином (в %):

Таблиця № 1³⁵

Росіяни, українці, білоруси	51,5
Татари, турки та цигани	25,7
Євреї та кримчаки	7,0
Німці	5,9
Греки	3,3
Болгари	1,7
Вірмени	1,6
Поляки	0,8
Караїми	0,7
Ести	0,3
Чехи	0,2
Інші	1,3

Саме так московській більшовицькій уряд отримав бажаний для себе результат: адже тепер кількість росіян в Криму (до яких безпідставно зарахували українців та білорусів) дозволяла створити Кримську республіку у складі РРФСР.

Невдовзі з Москви до Сімферополя надійшла телеграма за підписом В. Молотова. В ній зазначалося: «Прийнято рішення про виділення Кримського

півострова в Кримську автономну республіку. ЦК пропонує відрядити представників до Москви для розробки положення про Кримську автономну республіку, разом з Наркомнацем»³⁶.

У відповідь на це рішення в Криму 22 травня відбулося засідання президії кримського обласного комітету РКП(б). На ньому були присутні І. Акулов, Кіров, Єфремов, Мазикін та спеціально запрошені М. Поляков, А. Ліде, Артёмов та Антіпов. Заслухали інформацію про рішення ЦК РКП(б) утворити Кримську автономну республіку і після обговорення вирішили скликати 25 травня малий пленум обкому для розв'язання всіх питань, пов'язаних з цією пропозицією, та запропонували надіслати в якості представників від кримської влади Ю. Гавена та М. Полякова³⁷.

24 травня 1921 р. в Москві відбулося засідання політбюро ЦК РКП(б), на якому було підтверджено постанову президії кримського обкому щодо утворення Кримської автономної республіки. Про це негайно проінформували партійне керівництво Криму. Секретар ЦК РКП(б) В. Молотов надіслав телеграму, в якій цитувався витяг з протоколу засідання політбюро ЦК РКП(б) від 24 травня 1921 р.: «Підтвердити зроблену раніше постанову щодо створення Кримської республіки»³⁸.

25 травня 1921 р. відбулося засідання малого пленуму кримського обласного комітету РКП(б). На ньому були присутні І. Акулов, М. Поляков, Кіров, С. Меметов, Оскар, Ю. Гавен, Мазикін, Смолін та Ляпін. Вирішили не посилати до Москви Ю. Гавена, а разом з головою Кримревкому М. Поляковим відрядити В. Єлагіна та С. Меметова³⁹. 31 травня цю пропозицію затвердив пленум Кримревкому. У постанові зазначалося: «для вироблення положень про Кримську автономну республіку в якості представників відрядити тов. Полякова, Меметова та Єлагіна»⁴⁰.

Склалася дуже дивна ситуація. Рішення про організацію на півострові республіки начебто приймалися, проте втілювати їх у життя керівники Кримського обкому бажання не виявляли.

Наприкінці травня — у першій половині червня 1921 р. С. Кіров узяв участь у роботі президії та малого пленуму Кримського обкому РКП(б), проте робота по створенню Кримської республіки взагалі не проводилася. Негативне ставлення Кірова та Акулова до її створення, яке відбилося у рішеннях IV Кримської обласної конференції, погане керівництво справами на півострові примусили ЦК РКП(б) та ВЦВК РСФРР направити з Москви до Криму Повноважну комісію у складі Ш. Ібрагімова (голова, член колегії Наркомату у справах національностей), П. Дауге (член колегії Народного комісаріату охорони здоров'я) і М. Фофанової (член колегії Наркомату землеробства).

За участі С. Кірова та І. Акулова 14–16 червня 1921 р. у Сімферополі відбулося об'єднане засідання президії обкому з цією комісією, а 16 червня — широкого пленуму Кримського обкому РКП(б).

Вранці 16 червня Ш. Ібрагімов на засіданні президії Кримського обкому РКП(б) доповів про мету приїзду комісії ВЦВК у справах Криму. Він сказав: «Комісія у справах Криму виникла у Центрі з ініціативи Ради національностей

Народного комісаріату у справах національностей та Раднаркому, діє за уповноваженням ВЦВК та РНК. Разом з тим, комісія отримала повноваження й від ЦК РКП(б). До її функції, відповідно до рішення Політбюро ЦК РКП(б) від 27 квітня 1921 р., належить перевіряти, як на місцях виконуються законопроекти, роз'яснювати й перевіряти нову економічну політику». За його словами, комісія має широкі повноваження через «ненормальний стан справ у Криму, надмірне використання жорстокого червоного терору, обезкровлення області, слабку роботу з кримськотатарським населенням і необхідністю перетворення Кримської області в автономну республіку, тісно пов'язану з Центром».

Далі в доповіді зазначалося, що відповідно до вказівок секретаря ЦК РКП(б) В. Молотова цій комісії доручалося «з'ясувати загальний стан Криму, в тому числі становище мусульманського селянства. Всі рішення треба проводити через ОК РКП(б), а в разі незгоди — доводити до відома ЦК та ВЦВК». Особливо Ш.Ібрагімов підкреслив: за одностайною думкою комісії майбутній державній устрій Криму повинен бути таким же, як в інших республіках⁴¹.

В цей же день на засіданні повноважної комісії розглядалося питання «Про автономізацію Криму». Було запропоновано: «Президії Кримського обкому партії провести на пленумі таку постанову: відповідно до директив ЦК РКП(б) негайно виділити Крим в автономну Радянську Соціалістичну республіку. Для вироблення проекту Конституції обрати комісію, доручивши їй завершити роботу протягом 10 діб та надати вироблений проект в повноважну комісію ВЦВК та РНК для затвердження»⁴².

Було обговорене питання «Про наркомати майбутньої республіки» і ухвалене таке рішення: «народні комісаріати землеробства, соціального забезпечення, внутрішніх справ, юстиції з трибуналом, робітничо-селянської інспекції підпорядкувати Кримському раднаркому; наркомати шляхів сполучення та закордонних справ — не створювати; замість наркомату у військових справах — створити військовий комісаріат; кримський раднаргосп — підпорядкувати Раднаркомові Криму, з головою, призначеним за згодою ВРНГ; наркомздорів підпорядкувати Раднаркому з уведенням до складу колегії представника Центральної управи кримських курортів; особливого представництва Кримського ЧК не мати, представника призначити за згодою з ВЧК»⁴³.

Ввечері 16 червня 1921 р. в Палаці праці відкрився так званий І-й «широкий» пленум кримського обласного комітету РКП(б)⁴⁴. На ньому обговорили доповідь Ш.Ібрагімова щодо завдань повноважної комісії ЦК та ВЦВК. В цій доповіді він, між іншим, сказав: «Комісія пропонує перетворити Крим в республіку. ...Кримська республіка буде мати характер автономної Республіки, яка входить до складу Радянської федерації. В політичному та військовому відношеннях Кримська республіка буде тісно пов'язана з центром»⁴⁵.

Невдовзі в газеті «Красный Крым» в звіті про І-й широкий пленум було написано: «Пленум обкому сказав своє слово: Кримська автономна республіка — на основі максимального зв'язку з центром. Оголошена республіка повинна отримати певний зміст, головним чином, в справі залучення національних мен-

шин в державне будівництво. Це рішення пленуму вже встановлює певні віхи всієї нашої майбутньої партійно-радянської роботи в Криму»⁴⁶.

Для розробки проекту конституції Кримської республіки пленум створив комісію кримського обкому РКП(б) у складі Горіна (від Кримревкому), Баліча (кримська народна освіта), Єфремова (кримського обласного комітету РКП(б)) та двох представників від уповноваженої комісії. Ця комісія повинна була розробити даний проект протягом тижня⁴⁷.

Тим не менш робота цієї комісії так і не була організована. С. Кіров та І. Акулов як і раніше, вважали створення Кримської республіки справою далекого майбутнього. Жодної роботи в цьому напрямку (в тому числі з кримськими татарами) Кримський обком не провадив. На засіданнях його президії та пленуму розглядалися зовсім інші питання.

23 липня 1921 р. відбувся малий пленум кримського обласного комітету РКП(б), на якому обговорювався проект утворення Кримської АСРР. Під час довгих дебатів висувалося багато різних пропозицій, які, на думку тих, хто їх запропонував, було необхідно додати до проекту. Так, наприклад, Ю. Гавен запропонував ввести пункт про повне підпорядкування частин Червоної армії, що знаходилися безпосередньо в Криму, виключно кримському уряду. Але ця пропозиція не знайшла підтримки у більшості учасників пленуму⁴⁸.

У зв'язку з від'їздом І. Акулова до Керченського повіту на передвиборчу кампанію в місцеві ради та «викачку» хліба пленум Кримського обкому 23 липня ухвалив «тимчасово сконструювати президію обкому у складі Кірова, Полякова і Кисельова»⁴⁹.

9 серпня 1921 р. відбулося засідання президії Кримського обласного комітету РКП(б), на якому були присутні І. Акулов, С. Кіров, М. Поляков, Артёмов, Власов, Сорін, Васильєв та Л. Витхін. Поміж іншим розглядали й питання «Про роботу комісії з розробки конституції Кримської СРР». Після обговорення ухвалили: «Запропонувати тов. Акулову визвати всіх членів комісії по розробці Конституції та запропонувати негайно приступити до роботи та завершити її до широкого пленуму областкому РКП(б)»⁵⁰. Крім того було ухвалено рішення включити в порядок денний майбутнього Всекримського з'їзду рад питання про затвердження Кримської республіки, але вже не автономної, а формально незалежної.

19 серпня президія Кримського обкому РКП(б) затвердила розроблений комісією обкому партії проект постанови ВЦВК «Про Кримську республіку» та проект «Конституції К.С.Р.», за винятком пункту «Про сумісництво членів Президії ЦВК та Раднаркому», та рекомендувала винести їх на обговорення комуністів в повітових комітетах та на пленум кримського обласного комітету РКП(б)⁵¹.

З протоколів засідань Кримського обкому РКП(б), що зберігаються в архіві, можна побачити, що взаємовідносини між обкомом та Повноваженою комісією ВЦВК у цей період дуже загострилися. Так, під час засідання «малого» пленуму Кримського обкому від 22 серпня комісію звинуватили у діях «без достатнього зв'язку з обкомом», в обговоренні на скликаній нею Всекримській безпартійній

татарській конференції «питань принципового характеру» (щодо створення Кримської республіки — *авт.*). Ш. Ібрагімов, в свою чергу, звинуватив секретаря обкому І. Акулова в систематичному тероризуванні робітничого класу і татарського населення Криму за допомогою ЧК, в намаганні вирішувати всі питання лише за допомогою силових структур, в постійному намаганні «відіслати» за межі півострова «неугодних» йому Ю. Гавена, М. Бабахана, С. Меметова, І. Фірдевса та ін. «Малий» пленум ухвалив рішення «якомога швидше закінчити роботу Повноважної комісії ЦК РКП(б) і ВЦВК, відрядити до Москви представника з мотивованою доповіддю щодо її дій»⁵².

Наприкінці серпня 1921 р. більшовицький уряд переконався у тому, що незабаром відбудеться напад військ Врангеля і Антанти на Крим. Деяко пізніше, під час роботи V Кримської обласної конференції, в звітній доповіді І. Акулов заявив, що «з серпня 1921 р. стала реальною загроза інтервенції Антанти в Крим з боку Румунії разом з військами Врангеля. Через це з Москви надійшли директиви бути готовими до її відсічі»⁵³. На випадок війни було потрібно прискорити створення «буферної» республіки в Криму.

З 23 серпня по 2 вересня 1921 р. у Сімферополі відбувався II-й широкий пленум Кримського обласного комітету РКП(б). На ньому були присутні члени та кандидати в члени обкому партії: І. Акулов, С. Кіров, Ю. Гавен, М. Поляков, Й. Якір, Єфремов, Крилов, Кисельов, С. Меметов, Урановський, Пуріжанський, Ословський, В. Єлагін, Фельдман, Цифранович, Каплан, К. Хамзін, Максимов, Шіндарев, Тарханов, Марголін, Камінський та Сиволап.

Через побоювання війни, яка, на думку московського центру, наближалася, ЦК РКП(б) і Раднарком РСФРР дали «кримським товаришам» вказівку оголосити півострів «незалежною» радянською республікою, залишаючи для себе на майбутнє відповідну «свободу для маневру». Під час 3-го, вечірнього, засідання 24 серпня пленум розглянув наданий комісією Кримського обкому РКП(б) проект постанови ВЦВК «Про автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку» (доповідач — голова конституційної комісії Горін). Учасники пленуму під час обговорення проекту висунули до 20 різних поправок та пропозицій. Так, наприклад, пропонувалося повіти назвати «кантонами», наркомати Кримської СРР — управліннями та підпорядкувати їх безпосередньо наркомам РСФРР, дозволити Кримській СРР друкувати свої законодавчі акти, нарівні з іншими частинами федерації⁵⁴.

Більшістю голосів були прийняті такі поправки: «1. Особа, яка командує польовими частинами та територією Криму, входить до Кримраднаркому з правом дорадчого голосу; 2. Відділ комунального господарства відокремлюється з наркомату внутрішніх справ та стає самостійним управлінням комунального господарства; 3. Уповноважені центральних народних комісаріатів призначаються за згодою між КримРНК та наркоматами, котрі відповідають РСФРР, в порядку, який встановлений ВЦВК РСФРР; 4. В Криму поряд з іншими відомствами установлюється Економічна рада» та ін.⁵⁵.

Пленум обкому затвердив з внесеними правками проект «Постанови ВЦВК та РНК про автономну Кримську Радянську Соціалістичну Республіку»⁵⁶. Газета

«Красный Крым» 31 серпня 1921 р. з цього приводу писала: «Проект постанови передбачає утворення Кримської СРР в межах Кримського півострова. Кримська СРР складається з округів: Сімферопольського, Севастопольського, Керченського, Феодосійського, Євпаторійського, Джанкойського та Ялтинського. Апарат державної влади автономної Кримської СРР складається з місцевих Рад, ЦВК та РНК. Для управління справами автономної КСРР заснуються Народні комісаріати: 1. Внутрішніх справ. 2. Юстиції. 3. Просвіти. 4. Охорони здоров'я. 5. Соціального забезпечення. 6. Землекористування. 7. Продовольства. 8. Фінансів. 9. Праці. 10. Рада Народного Господарства. 11. Робітничо-селянської інспекції. 12. Нарзв'язку та управління комунального господарства та статистики. ...До скликання Всекримського установчого з'їзду Рад та виборів Кримського ЦВК та Раднаркому територією Криму керує Кримський революційний комітет»⁵⁷.

11 поправок та пропозицій висунули учасники пленуму обкому під час обговорення проекту конституції Кримської Радянської Соціалістичної Республіки. Різні пропозиції були щодо кількісного складу майбутнього КримЦВК'у: дехто (наприклад, Каплан) пропонував обрати до нього 50 осіб, інші — 35 (як рекомендували ЦК РКП(б) та комісія Кримського обласного комітету РКП(б)). Більшістю голосів пленум прийняв другу пропозицію — 35 осіб⁵⁸. Невдовзі надійшло повідомлення з Москви, в якому пропонувалося збільшити кількість до 50 осіб. Це було негайно зроблено⁵⁹.

Відкинули пропозицію К. Хамзіна про утворення ще однієї — «спеціальної» президії ВЦВК. Пленум обкому прийняв поправку Паперного, котра звучала так: «Надпис на прапорі робиться на російській та татарській мовах» та відкинув запропоновану Гавеном поправку «В гербі КСРР серп замінюється плугом». Учасники пленуму одноголосно погодилися з тим, що «державними мовами К.С.Р.Р. проголошуються російська та татарська. Герб К.С.Р.Р. складається із зображення серпа та молота та надпису на вінку, який їх обрамляє, російською та татарською мовами «КСРР» та «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!». Прапор КСРР є червоним з написом російською та татарською мовами «КСРР»⁶⁰.

З внесеними поправками пленум Кримського обкому РКП(б) затвердив проект «Конституції Кримської Соціалістичної Радянської республіки» і відправив його на затвердження ВЦВК⁶¹.

Наприкінці своєї роботи II широкий пленум ухвалив скликати 17 вересня обласну партійну конференцію, а 20 вересня — обласний з'їзд рад⁶². Але на заваді відкриттю конференції постали цілком прогнозовані обставини. Суперечки між Кримським обласним комітетом та Повноважною комісією ВЦВК, що тліли протягом попередніх місяців, восени 1921 р. переросли, нарешті, у відкритий конфлікт.

Ще під час вищезгаданого пленуму Кримського обласного комітету на порядку денному розглядалося питання взаємовідносин між обкомом та Повноважною комісією. З доповідями щодо «злочинної» діяльності Повноважної комісії в Криму виступили голова Кримревкому М. Поляков і секретар обласного комітету І. Акулов Центральними моментами, які піддавалися «гострій

критиці» були: «а) втручання комісії у функції місцевих органів; б) залишення комісією в Криму Бабахана, всупереч рішенню обласного комітету про відрядження його до Москви; в) скликання комісією безпартійної татарської конференції й обговорення на ній принципових питань без відома й згоди Кримського обласного комітету». Члени Повноважної комісії, в свою чергу, підкресливали, що «взагалі вся політика місцевої влади в Криму спиралась на ЧК і Червону армію, чим остаточно тероризувалися робітники й татарське населення Криму»⁶³. Ш. Ібрагімов відкрито наголошував на тому, що в Криму «ЧК і частини Червоної армії стосовно робітників і татарського населення Криму є силою ворожою»⁶⁴.

Оскільки членам Кримського обкому вже було відомо про від'їзд Ш. Ібрагімова до Москви з попередньою доповіддю щодо розвитку справ в Криму, члени одного угруповання прийняли рішення попередити «негативний» вплив підготовленої ним доповіді. Після тривалих суперечок пленум ухвалив наступне рішення: «обговоривши питання взаємовідносин Повноважної комісії ВЦВК і РНК у справах Криму вважаємо необхідним скласти детальний звіт в ЦК і ВЦВК щодо діяльності комісії, для надання відповідних пояснень стосовно цього звіту надіслати до Москви члена обласного комітету»⁶⁵.

Питання про відрядження представників обкому до Москви для доповіді ЦК РКП(б) щодо дій повноважної комісії та у зв'язку з виданням проектів постанов ВЦВК про «Положення КСРР» та «Конституції КСРР» розглядалося на президії Кримського обласного комітету РКП(б) 1 вересня 1921 р. (були присутні: І. Акулов, Й. Якір, М. Поляков, Антипов, Фельдман, Артёмов, О. Дерен-Айерли та Краснов). Після обговорення було ухвалене наступне рішення: «У зв'язку з від'їздом до Москви т. Ібрагімова — голови Повноважної комісії ВЦВК та РНК у справах Криму — делегувати від обласного комітету до Москви з доповіддю для ЦК РКП(б) т.т. Полякова та Цифрановича, які повинні виїхати не пізніше 7 вересня»⁶⁶. 3 вересня малий пленум Кримського обласного комітету РКП(б) затвердив це рішення, додавши до постанови ще один пункт: «Відкласти обласну партійну конференцію та з'їзд рад, не фіксуючи терміну скликання їх до отримання певних повідомлень від делегації з Москви»⁶⁷.

5 вересня оргбюро ЦК РКП(б) на чолі з В. Молотовим заслухало доповідь Повноважної комісії, яка повернулася з Криму і ухвалило відкласти проведення Кримської обласної партійної конференції, натомість терміново викликати секретаря обкому І. Акулова до Москви для доповіді. Вже 7 вересня Акулов скликав (у неповному складі) малий пленум обкому й затвердив на ньому доповідь М. Полякова щодо діяльності Повноважної комісії в Криму. В цій доповіді діяльності комісії давалася цілком негативна оцінка⁶⁸.

Проте не все вийшло так, як цього бажало угруповання, очолюване І. Акуловим, оскільки не всі члени Кримського обкому погодилися на таку оцінку діяльності Повноважної комісії. Свою незгоду висловили Ю. Гавен, С. Меметов, В. Єлагін і Г. Шидарев. 12 вересня вони надіслали до Москви в ЦК РКП(б) лист, в якому звинуватили керівництво Кримського обкому у «лівацькій діяльності». Вони писали, що обком проводить політику «воєнного комунізму»,

націоналізує навіть дрібні підприємства, невірно вирішує земельне питання. Зазначалося, що більшість обкому негативно ставиться до створення Кримської республіки, а директивам ЦК РКП(б) з цього питання підкоряється лише формально⁶⁹.

Невдовзі до Москви з доповіддю щодо виконаної роботи виїхала Повноважна комісія ВЦВК у справах Криму. Разом з нею виїхали й представники, які були делеговані Кримським обласним комітетом РКП(б) — від обох ворогуючих угруповань. 19 вересня на засіданні оргбюро ЦК РКП(б) Ш. Ібрагімов, Мотильов, М. Поляков та Цифранович зробили доповіді про стан справ в Криму. Після обговорення вирішили: «Визнати, що повноважна комісія ВЦВК під головуванням Ібрагімова виконала свою місію. ...Роботу комісії вважати закінченою, а комісію розпустити. ...Надати місячну відпустку І. Акулову та відрядити його до Південно-Східного бюро, а тов. Кірова відкликати у розпорядження ЦК»⁷⁰. На посаду голови Раднаркому Кримської республіки оргбюро ЦК рекомендувало С. Саїд-Галієва, а головою ЦВК — Ю. Гавена⁷¹.

Незважаючи на те, що ЦК РКП(б) ухвалив рішення відкликати С. Кірова з Криму, він, через складне становище у Кримській партійній організації, відмовився поїхати з півострова. Оголосивши себе хворим на тиф, Кіров перебував в Криму аж до листопада 1921 р. і взяв участь у роботі I Всекримського установчого з'їзду рад⁷². Документи, що зберігаються в кримському архіві, дозволяють стверджувати, що з вересня по листопад С. Кіров працював на посаді секретаря Кримського обкому РКП(б), а після того як І. Акулов пішов «у відпустку» — керував обкомом самостійно. В жовтні він керував усією роботою зі створення Кримської республіки, скликання V Кримської партійної конференції й з'їзду рад, керував на засіданнях президії і обкому Кримської більшовицької організації⁷³.

26 вересня у Москві відбулося засідання оргбюро ЦК РКП(б). На ньому заслухали питання «Про Кримську організацію». Вирішили: «...3. Не заперечувати проти обрання Ю. Гавена головою КримЦВК. 4. Щодо питання про забезпечення за татарами 50 місць в КримЦВК'у — 30 місць передати на розв'язання Президії ВЦВК»⁷⁴.

29 вересня 1921 р. президія ВЦВК згідно з рішенням ЦК РКП(б) заслухала доповідь голови повноважної комісії ВЦВК по дослідженню органів влади Криму Ібрагімова та визнала, що «повноважна комісія ВЦВК у справах Криму в загальному та в цілому виконала покладене на неї завдання. Усі матеріали комісії передати до оргвідділу ВЦВК. Роботу комісії вважати закінченою. Комісію розпустити»⁷⁵.

8 жовтня 1921 р. від президії Кримського обласного комітету РКП(б) до Москви відправили телеграму за підписом тимчасово виконуючого обов'язки секретаря Сфремова: «Виходячи з постанови президії Кримського ОК РКП(б) 7 жовтня просимо ЦК в зв'язку з недержанням до цього часу додаткових відомостей про термін скликання обласної партійної конференції, беручи до уваги, що повітові конференції вже проведені, що подальше відтягування обласної партконференції в умовах кримських реалій дуже негативно відбивається

на місцевій роботі, прискорити вирішення питання про термін скликання в Криму обласної партконференції та І-го Установчого з'їзду Рад»⁷⁶.

8 жовтня 1921 р. «Положення про Кримську республіку» було затверджене ВЦВК. Про це кримських керівників повідомили телеграмою, надісланою на півострів членом Всеукраїнського ЦВК Сакташовим.

У перших числах жовтня президія ВЦВК за згодою з ЦК РКП(б) (рішення оргбюро ЦК РКП(б) від 19 вересня 1921 р.) відрядила С.-Г. Саїд-Галієва до Криму для ознайомлення з затвердженим ВЦВК положенням «Про Кримську республіку», надання практичної допомоги Кримревкому у підготовці та проведенні Всекримського установчого з'їзду рад та в рішенні національного питання на півострові. Крім того, його рекомендували для обрання головою майбутньої республіки.

19 жовтня 1921 р. газета «Известия ВЦИК» оприлюднила постанову ВЦВК від 18 жовтня про утворення Кримської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки. В ті дні газета «Красный Крым» писала: «Значення цього акту верховних органів робітничо-селянської влади в Радянській Росії для трудящих мас Криму полягає в тому, що уся політика радянської влади в Криму повинна бути побудована на основі врахування особливостей економічного та культурного життя Криму, в якому населення складається з окремих національностей, з яких кожна має свою мову, свій уклад життя, що склався в процесі історичного розвитку. ...Автономна Кримська Радянська республіка повинна буде першою своєю справою покращити становище селянства, остаточно врегулювати земельне питання в Криму. Цим Радянська влада насправді покращить становище татарської, російської та інших національностей землеробського населення Криму»⁷⁷.

Після того як була надрукована постанова ВЦВК про створення Кримської автономної республіки в Криму, розпочалася робота з підготовки та проведення Всекримського установчого з'їзду рад. У середині жовтня президія Кримського обкому РКП(б) ухвалила рішення: «обласну партійну конференцію призначити на 3 листопада. Відкрити з'їзд рад 7 листопада 1921 р. Головою комісії по підготовці з'їзду рад призначити тов. Мазикіна»⁷⁸.

25 жовтня 1921 р. відбувся пленум Кримревкому. На ньому були присутні М. Поляков, І. Акулов, Ю. Гавен, Ідрісов, С. Меметов, Шидарев, Хамзін, Й. Якір, Крилов, Горін, Л. Витхін, Кісельов, Варічов. З доповіддю виступив голова Кримревкому М. Поляков. Він ознайомив присутніх з надрукованою в газеті «Известия ВЦИК» постановою ВЦВК та РНК «Про автономію Кримської Радянської Соціалістичної Республіки». Пленум ухвалив надіслати на місця телеграми, в яких зазначити: «Постановою малого пленуму ОК РКП(б) широкий пленум скликається 1 листопада. Порядок денний: ...3. Положення та Конституція КСРР; ...7 листопада відкривається І-й Всекримський установчий з'їзд Рад. Порядок денний: ...3. Конституція та Положення КСРР»⁷⁹.

Було розроблено план урочистого відкриття Всекримського установчого з'їзду рад. Він передбачав такі заходи, як «парад військ Сімферопольського гарнізону, урочисте проходження профспілок з прапорами та музикою, від-

криття пам'ятника «Звільнення Криму» та монументу «Кримська республіка», а також перейменування вулиць, назвами яких мали вшанувати більшовиків, що входили до складу уряду Республіки Тавриди та були «забиті татарськими націоналістами»: «Троїцької — на вулицю Більшовиків, Лазаревську — на вулицю тов. Слуцького, Губернаторську — на вул. тов. Новосельського, Кладбіщенську — на вул. тов. Боданинського». Міському саду Сімферополя вирішили надати ім'я «піонера більшовицького руху на Сході — Молли-Нормана Вахітова»⁸⁰.

Одночасно відбувалося формування керівних органів майбутньої Кримської республіки. Члени татарського бюро при Кримському обкомі РКП(б) розглянули питання “Про конструкції ЦВК Кримської республіки” і ухвалили: «Вимагати від ОК РКП(б) на обласній конференції ввести до складу КримЦВК 15 татар з загальної кількості в 35 чоловік, з них $\frac{1}{3}$ — безпартійних». На засіданні кримського обкому РКП(б) обговорили питання «Про вибори КримЦВК'у та його голови» та ухвалили, що зі всієї кількості членів КримЦВК (50 осіб) 20 місць будуть надані татарам, 7 — безпартійним. Від Кримського обкому РКП(б) до КримЦВК мали увійти 14 чоловік (серед них Ю. Гавен, Горін, С.-Г. Саїд-Галієв, М. Поляков, Єфремов, Калінін, Ізраїлевич та ін.), а з 10 кандидатів в члени КримЦВК назвали 3 кандидатури — Баракко, Каменського та Геральновича. На виконання рішення оргбюро ЦК РКП(б) від 26 вересня 1921 р. (витяг з протоколу щодо цього був надісланий до Криму В. Молотовим) головою КримЦВК було вирішено назначити Ю. Гавена. До складу президії КримЦВК увели Горіна, Кисельова, У. Ібраїмова, Єфремова, а до складу наркоматів в члени КримЦВК: Горіна (Наркомвнусправ), П. Бортнікова (Наркомпрод), У. Ібраїмов (Наркомзем), К. Хамзіна (Наркомосвіти), Л. Витхіна (КРНГ), Калініна (командвійськ), О. Роттенберга (КримЧК), В. Ібраїмова (нарком РСІ). Щодо питання “Про президію КримРНК” ухвалили: «рекомендувати в склад президії РНК тт. Саїд-Галієва, Полякова та Бортнікова»⁸¹.

26 жовтня 1921 р. газета «Красный Крым» надрукувала циркулярний лист кримського обкому РКП(б) «Усім повітовим комітетам, всім членам Кримської організації Російської Комуністичної партії (більшовиків)». В ньому повідомлялося: «В день 4-ї річниці Великої Жовтневої революції 7 листопада 1921 р. буде відкрито в Сімферополі I-й установчий Всекримський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, яким буде проголошено утворення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки. ...В цей день... до родини автономних радянських республік — Татреспубліки, Туркестану, Грузії, Азербайджану, Киргизреспубліки та ін. додається ще одна рівноправна — Кримська Автономна Радянська Соціалістична Республіка — таке прагнення широких трудових мас й таке завоювання Жовтня»⁸².

1–2 листопада 1921 р. на засіданні Широкого пленуму Кримського обкому РКП(б) під керівництвом С. Кірова ухвалили звітну доповідь обкому для V Кримської обласної партійної конференції і Конституція Кримської СРР⁸³. Хоча 2 листопада на цьому пленумі був присутнім і І. Акулов, зі звітом про роботу президії і Малого пленуму обкому виступив С.Кіров.

3 листопада 1921 р. розпочала свою роботу V Кримська обласна партійна конференція, яка стала останньою репетицією перед проведенням майбутнього I Всекримського установчого з'їзду рад. Вона підвела підсумки роботи Кримського обкому РКП(б) та його секретарів І. Акулова і С. Кірова за період з травня по листопад 1921 р. Всі, хто виступав на конференції, висловили різке незадоволення роботою Кримської партійної організації. Так, наприклад, депутат Макаров сказав: «Всі ці недогляди відбулися тому, що в старому обласному комітеті сиділи Поляков й Акулов й у новому знову засіли ці ж друзі, й проводили свою лінію, із травня п'ять місяців займаючись виключно склокою»⁸⁴. Інший депутат, Хамзін, висловився так: «Тов. Акулов на минулій конференції протестував проти самостійної татарської республіки, імовірно боячись її, а тепер тов. Акулов говорить, що для створення республіки немає працівників. Їх просто не вміють використовувати. Обласний комітет намагався всіх відповідальних працівників-татар якнайшвидше відкликати звідси»⁸⁵. Шабулін зазначив: «В обкомі існує та склока, про яку говорили майже всі товариші, що виступали тут. Звичайно, коли мова йде про розмежування правильності чи неправильності позицій груп, які беруть участь у цій склоці, то говориться передовсім про існування чи ні Кримської Республіки»⁸⁶.

Підсумок всьому обговоренню звітної доповіді Акулова підвів делегат від Севастопольської організації Виноградов: «Причини всіх тих невдач у роботі обкому, котрі відзначені тими, хто говорив раніше, у тій так званій склоці. Полягає вона не в діях окремих товаришів, справа полягає у принципі. Товариші в обкомі повинні були, нарешті, вирішити: організувати їм Кримську Республіку чи ні? Чи організована вона із сваволі деяких товаришів або груп населення або вона організована з більш важливим завданням? Товариш із Євпаторії відзначав: організація Кримської Республіки виявилася певною мірою рішенням Інтернаціоналу щодо питання про Схід. Якщо ми звернемося до резолюції X з'їзду нашої партії з цього питання, то побачимо, що саме утворення дрібних республік є системою радянської влади й усім слід дотримуватися цієї системи як знаряддя й форми диктатури пролетаріату. ...Ми думаємо, що сьогодні існування Кримської Республіки необхідне як засіб боротьби зі світовим імперіалізмом, тобто необхідне виконання рішення X з'їзду. Якщо це так, то конче потрібно в момент загострення нашого становища по відношенню до західного імперіалізму й до усієї світової боротьби пролетаріату з буржуазією, Республіку цю утримати. Якщо це так, то перший висновок, який мусили зробити товариші в обласному комітеті після того як питання про створення республіки було вирішено, поставити собі головним завданням цю республіку насамперед зміцнити. Як це зробити? Само собою зрозуміло, що не можна зміцнювати республіку, налаштовуючи у ній населення проти тієї сили, яка цю республіку допомогла організувати, налаштовуючи його проти РКП, яка керує радянською владою. Частина товаришів очевидно не хотіла цього зрозуміти. Звідси й випливають не помилки окремих товаришів, а дві лінії поведінки в обкомі та у його роботі. Ці дві політичні лінії поведінки створили те, що тут називали обивательським словом склока»⁸⁷.

По закінченні обговорення ухвалили резолюцію по звітній доповіді Кримського обласного комітету: «V Кримська обласна партійна конференція РКП(б), заслухавши доповідь про роботу обласного комітету за звітний період знаходить: ...3) конференція відзначає недостатнє керівництво роботою профспілок і кооперації, а головне загальна лінія обкому в партійному й радянському будівництві не відповідали факту необхідності створення Кримської Автономної Республіки. Ця невідповідність виявилася особливо у тому, що: по-перше, не звертали належної уваги на роботу в селі й зокрема на роботу серед татар, як основної групи сільського населення в Криму; по-друге, у запізненні проведення земельної реформи; по-третє, занадто необережному різкому підході до заходів у продовольчій політиці й зокрема в недостатньому врахуванні особливостей кримських умов при зборі продподатку; по-четверте, відзначені вище загальні несприятливі умови (за винятком чистки партії) [а саме: продовольча й фінансова кризи, перехідний момент до нового курсу економічної політики, бандитизм, недостатньо обережний підхід до роботи місцевих партійних організацій з боку Повноважної комісії ВЦВК. — авт.] й недоліки в роботі обласного комітету, призвели до тимчасового послаблення впливу на кримське село обласного комітету й частково послужили причиною виникнення угруповань у самому обласному комітеті, що заважали його нормальній роботі»⁸⁸.

Виступи на V Кримській обласній партійній конференції та події, що розвивалися до її проведення, наочно показали, що кандидатура І. Акулова як секретаря Кримської обласної партійної організації не викликала серед місцевих більшовиків потрібної поваги. Оскільки С. Кірова ще раніше вирішили відкликати назад, то з Москви напередодні партійної конференції надіслали до кримської організації нового секретаря — А. Ізраїловича⁸⁹.

Під номером другим у порядку денному конференції значилось питання про Положення та Конституцію Кримської Соціалістичної Радянської Республіки. Проекти документів розглядали 5 листопада й після тривалого обговорення (виступали Виноградов, Шабулін, Поляков, Рудний, Нідов, Ізраїлович та інші) затвердили як основу, яку остаточно ухвалить І-й Всекримський установчий з'їзд рад⁹⁰.

І-й Всекримський установчий з'їзд рад робітничих, селянських, червоноармійських і червонофлотських депутатів відкрився ввечері 7 листопада 1921 р. і працював протягом 5 діб, з 7 по 11 листопада. На ньому були присутні 428 делегатів, 357 з них мали право вирішального голосу.

З'їзді обговорив шість питань, третім з яких було питання «Про Кримську Соціалістичну Радянську Республіку». 10 листопада з доповіддю «Про Конституцію Кримської СРР» виступив С.-Г. Саїд-Галієв. У своїй промові (зокрема, в розділі «Автономія Криму») він сказав: «Кримська республіка отримує автономію: народний комісаріат внутрішніх справ, соціального забезпечення, комісаріат землеробства й т.п. є зовсім автономними. Наркомати, що мають господарчо-економічне значення (раднаргосп, фінансової політики, військових справ) — є наркоматами централізованими. Під цим розуміється те, що для того, аби справді відтворити наше розтрошене господарство, щоб загальними зусил-

лями встояти проти натиску світової буржуазії й для того, щоб йти до однієї мети в майбутньому — нам необхідно планомірно та систематично вести роботу без перебоїв у нашому господарчому фронті»⁹¹. Цього ж дня делегати I Все-кримського установчого з'їзду рад одногосно ухвалили Конституцію Кримської АСРР, що в основі мала Конституцію РСФРР.

Якщо уважно вивчити текст Конституції Кримської АСРР, то можна побачити, що республіка створювалася не як суб'єкт міжнародного права, а лише як одна з численних філій РСФРР. Проблеми компетенції автономії (будь якої: правової, політичної, господарської) Конституція взагалі не торкалася, зупинившись на абстрактній формулі, що ця автономна республіка вважає себе «часткою єдиного пролетарського фронту». Це цілком підтверджує, наприклад, стаття 3 з I Розділу «Загальні положення», в якій зазначалося: «...КримСРР заявляє про свою тверду рішучість залишитися однією зі складових частин загальної федерації великої Російської республіки на початку тісного та повного політичного та економічного об'єднання для спільної боротьби за торжество комуністичної революції. Виходячи з цього КримСРР приймає та уводить у дію на всій території Криму всі законодавчі акти, що діють в РСФРР, чинні та ті, які будуть видаватися пізніше»⁹².

Конституція Кримської АСРР офіційно не визначила столиці. Лише у статті 20 III Розділу «Організація Радянської влади на місцях» зазначалося: «Вся територія КримСРР поділяється на округи, райони, села»⁹³.

За формою правління це була подоба парламентської республіки, де уряд чи правлячий кабінет, а також її голова обиралися зі складу парламенту. Ст. 8 II Розділу «Конституція Центральної Влади», передбачала такий порядок організації вищої влади: «Всекримський з'їзд рад обирає зі свого складу Центральний виконавчий комітет у кількості 500 членів, який є вищим у Криму законодавчим та контролюючим органом влади на час між з'їздами рад»⁹⁴. Однак за режимом правління — диктатура. У I Розділі «Загальні положення» статтю 1 встановлювалося: «...Влада трудящих в Криму є організацією диктатури робітничого класу та найбільшого селянства, що спрямована на остаточне викорінення їх віковичних гнобителів — поміщиків та капіталістів. Основним завданням цієї диктатури є проведення переходу від буржуазного ладу до соціалістичного шляхом проведення соціалістичних перетворень та нещадного приборкання усіх контрреволюційних дій, спрямованих з боку ворожих класів та міжнародного капіталу проти влади всіх трудящих»⁹⁵. Наведене положення підтримувала ст. 2 цього ж розділу: «Віднині КримСРР стає в ряди тих федерацій великої радянської республіки, які усім своїм існуванням проголошують: тільки в умовах диктатури робітничого класу та найбільшого селянства можна вирішити національні протиріччя»⁹⁶.

Ця Конституція не згадувала невід'ємних прав особи — права на вільне життя, рівність незалежно від статі, права виборчого, на листування, на працю (так званий «*Habeas corpus*»). Проте у розділі «Загальні положення», ст. 2, зазначалося: «КримСРР, затверджуючи рівність та право на вільний розвиток всіх національностей Криму, касує всі національні та національно-релігійні

привілеї та обмеження, що існували раніше»⁹⁷. Цією ж статтею державними мовами новоствореної республіки визначались російська та татарська⁹⁸.

Також істотно обмежили право обирати. IV Розділ «Виборче право», ст. 30 встановила категорії громадян, позбавлених активного та пасивного виборчого права: це особи, що використовували найману працю або жили на «нетрудові» доходи, приватні торгівці, ченці та служителі культу, колишні агенти поліції, корпусу жандармів, охоронних відділень, члени царського дому, розумово неповноцінні та заарештовані⁹⁹. Таким чином, нова влада заборонила брати участь у виборах усім громадянам, що мали незалежні від неї джерела існування і достатньо вільно орієнтувалися у тогочасних політичних реаліях. Натомість, ст. 29 надала «право обирати та бути обраними до рад [...] незалежно від віросповідання, національності й т.п.»¹⁰⁰ і тим суспільним верствам, що своїм існуванням залежали від нової влади (робітники, солдати, матроси, бідніші селяни) і у переважній більшості були неписьменним, а тому, природно, вразливішими до більшовицьких декларацій, якими рясніли рядки цього документу.

Це державне утворення не було і не могло бути правовим, адже не мало розподілу основних гілок влади (виконавчої, законодавчої, судової). Так, у II Розділі «Конституція Центральної Влади» у статті 10 зазначалося: «КримЦВК є у Криму вищим законодавчим та контролюючим органом, визначає загальний напрямок діяльності усіх органів Радянської влади в Криму, об'єднує та погоджує їх роботу, розглядає та затверджує пропозиції, що вносяться Радою народних комісарів або його органами»¹⁰¹. Іншими словами цитована стаття нормою закону закріпила повне поєднання законодавчої та виконавчої влади в Кримській АСРР. Якщо додати, що судді були службовцями та членами правлячої партії, то можна констатувати, що розподілу влади не було взагалі.

Історики зазвичай не звертають уваги на невизначений статус Кримської АСРР. Її основний закон мав назву «Конституція Кримської Соціалістичної Радянської республіки». У ст. 2 цієї Конституції зазначалося: «Віднині Кримська СРР стає до лав тих федерацій Великої Радянської Росії, які всім своїм існуванням промовляють: тільки в умовах диктатури робітничого класу і найбіднішого селянства можна розв'язати національні суперечності»¹⁰². Таким чином, Кримська республіка проголошувалася союзною, а не автономною. Тільки у цьому статусі вона могла вести від свого імені війну з Антантою і Врангелем у випадку їх вторгнення до Криму. А саме цього й чекали в той час як місцеві більшовики, так й їх колеги з Москви...

Але, поряд з цим, в ст. 3 проголошувалося: «КСРР, разом із тим, усвідомлює, що вона є лише одним із загонів великої пролетарської армії і, що без тісного союзу з робітниками і селянами міцної Радянської Федерації немислиме успішне завершення побудови нового вільного життя в Криму. КСРР заявляє про свою тверду рішучість залишитися однією зі складових частин загальної Федерації Великої Російської Республіки на засадах найтіснішого політичного і економічного об'єднання для спільної боротьби за перемогу комуністичної революції»¹⁰³. Тут Кримська республіка проголошувалася частиною «Великої Росії», що дозволяє визначити її статус як автономію. Це ж саме підтвердило

прийняте на I Всекримському установчому з'їзді рад звернення до всіх трудящих Криму, РСФРР та інших радянських республік, де говорилося про «автономну Кримську Соціалістичну Радянську Республіку, яку проголосив ВЦВК РСФРР, ідучи назустріч волі і бажанням трудящих Криму»¹⁰⁴.

Таким чином, фарисейськи укладена більшовиками Конституція Кримської республіки давала юридичні підстави для найрізноманітнішого тлумачення й використання її в майбутньому. Існування подібної правової «шпарини» могло будь-якої миті надати правове обґрунтування будь-якому рішенню, яке міг прийняти московський партійний центр. Проте, інакше не могло і бути, адже це було цілком природно для законотворчої діяльності більшовицької партії. Тому ми маємо підстави стверджувати, що і цього разу при створенні республіки в Криму однією з найважливіших умов було створення «буферної» республіки, подібно до того як це робилося у 1918 р. у випадку створення Республіки Тавриди чи у 1919 р. з Кримської республіки.

Проаналізувавши текст Конституції Кримської АСРР, можна зробити недвозначні висновки щодо характеру цієї республіки. Ми можемо сміливо стверджувати, що це було жорстко централізоване утворення, яким було досить зручно керувати з Москви. Всі рішення глобальних питань «спускалися» згори і лише місцеві дрібні проблеми вирішувалися на місцях. Відповідальність органи влади несли, власне, лише перед самими собою.

Загалом можна сказати, що це було маріонеткове державне утворення, яке за формою правління являло собою парламентську республіку, за територіальним устроєм — унітарну, а за режимом правління — партійну диктатуру.

I Всекримський установчий з'їзд рад проголосив Крим Автономною Соціалістичною Радянською Республікою і обрав Кримський Центральний виконавчий комітет (КримЦВК). Він складався з 50 членів (з них — 18 татар) та 15 кандидатів в члени (з них — 2 татар). 15 листопада газета «Красный Крым» з цього приводу писала: «Вибори КримЦВК'у за запропонованим списком фракції комуністів не викликали жодних розбіжностей. За список голосували всі до єдиного делегати з'їзду. На з'їзді не було розмов та й не могло бути в той час — скільки татар чи росіян буде у центральному органі Кримської республіки. З'їзд висловив волю широких мас трудящих усіх національностей, які населяли Крим, й це єднання волі позначилося на виборах КримЦВК'у. Обранням КримЦВК'у закінчив свою роботу Всекримський установчий з'їзд Рад. 4 дні роботи з'їзду, під час яких прийняли Конституцію К.С.Р.Р., повинні залишити глибокий слід у житті працівників усіх національностей, що населяють Крим, й це єднання волі відбилося й на виборах КримЦВК'у. Першому верховному органу КСРР потрібно проробити велику працю, великі труднощі та перепони стоять на шляху. Але єдине можна сказати, що у цій роботі йому забезпечені співчуття, підтримка та розуміння трудящих мас. Кожний делегат з'їзду поїхав на місце, повіз з собою те пошавлення та ентузіазм, якими він не міг не заразитися на з'їзді, що відкрив нову сторінку у житті Криму».

На I-й сесії КримЦВК'у була затверджена президія з 5 чоловік, а також з членів ЦВК створена Рада народних комісарів в кількості 15 чоловік. Головою

КримЦВК'у одногосно був обраний Ю. Гавен, а головою КримРНК — С. Саїд-Галіїв. До складу першого уряду Кримської АСРР також увійшли: М. Поляков — заступник голови РНК та нарком внутрішніх справ, П. Бортніков — нарком продовольства, У. Ібраїмов — нарком землеробства, Л. Витхін — голова кримської ради народного господарства (КРНГ), Х. Чапчакчі — нарком охорони здоров'я, Я. Каменський — нарком фінансів, С. Березовський — нарком соціального забезпечення, М. Порецький — нарком юстиції, І. Ібраїмов — нарком робітничо-селянської інспекції, К. Хамзін — нарком освіти, Баракко — нарком праці, О. Роттенберг — голова Кримської ЧК, М. Бененсон — керівник статистичного бюро, Шмідт — керівник комунгоспу¹⁰⁵.

Підсумки роботи, проведеної протягом 1921 року, були підбиті під час роботи XI з'їзду РКП(б), що відбувся в березні–квітні 1922 р. У звітній доповіді ЦК РКП(б) зазначалося: «За минулий рік утворилися на території РСФРР автономні республіки Кримська та Якутська. ...Їхній тісний, братерський зв'язок з РСФРР міцно закріплений добровільним союзом та сумісною нерозривною працею»¹⁰⁶.

Відразу після обрання вищій органі законодавчої, розпорядчої та виконавчої влад Кримської АСРР приступили до роботи. Згідно з «Тимчасовим положенням про права та обов'язки Президії КримЦВК'у», від членів президії та його голови Ю. Гавена вимагалось: керувати засіданнями КримЦВК'у, вносити проекти декретів на розгляд сесій КримЦВК'у, вести зносини від імені КримЦВК'у, спостерігати за виконанням постанов Всекримського з'їзду рад та КримЦВК'у, вести роботу з інструктажу центральних і місцевих установ, розглядати клопотання про помилування. Між сесіями КримЦВК'у президія мала право: затверджувати чи призупиняти дію постанов РНК, переносити їх на вирішення ближчих сесій КримЦВК'у; призначати окремих наркомів, висунутих РНК Кримської АСРР.

Вже наприкінці 1921 — на початку 1922 р. президія КримЦВК'у вирішила офіційно врегулювати взаємовідносини з керівними органами РСФРР. З цією метою у Москві створили «Особливе представництво» Кримської АСРР при Наркомнаці. Відповідно до постанови КримЦВК'у від 9 лютого 1922 р.) воно складалося з «Ш. Ібрагімова (голова колишньої повноважної комісії ВЦВК у справах Криму), Баліча та Фофанової, додавши їм як секретаря В. Лаврова»¹⁰⁷. Цей орган проіснував у такому вигляді до 1924 р., до ліквідації Наркомату національностей. Після цього «Особливе представництво» перейшло до відання ВЦВК РСФРР. Його завданням вважалося вирішення в урядових органах РСФРР питань господарчого та культурного будівництва Криму. Воно діяло до остаточної ліквідації у грудні 1938 р.¹⁰⁸.

У даній роботі слід висвітлити ще одне питання. Сучасні дослідники створення Кримської АСРР постійно стикаються з однією суттєвою проблемою: на яких засадах створювалась Кримська АСРР — територіальних, національних чи змішаних?

Деякі історики стверджують, що основою для майбутньої кримської автономії були рішення політбюро ЦК РКП(б), і вона проголошувалася на терито-

ріальній основі у повній згоді з ленінськими положеннями щодо обласної автономії¹⁰⁹. Інші вважають, що основу для автономії треба шукати в характерних особливостях півострова, й головним чином у багатонаціональному складі його населення. Вони також вважають автономну республіку Крим територіальною, але створеною за національно-територіальною ознакою¹¹⁰. Треті — переважно представники кримськотатарського населення — наполягають, що з урахуванням того, що в Криму мешкало корінне кримськотатарське населення, Кримську АСРР треба вважати автономією, проголошеною на національній основі. На підтвердження своєї позиції прибічники такої точки зору посилаються на політику коренізації, що проводилася у республіці протягом 20-х років. Тому вимагають відродження автономії 1921 р., яка, на їхню думку, була кримськотатарською національною республікою¹¹¹.

Щоб розібратися у суті проблеми, необхідно звернутися до ленінської теорії та практики її впровадження у життя, адже радянські республіки в Криму за життя В. Леніна виникали тричі — у березні 1918 р., у квітні 1919 р. та у жовтні 1921 р. Всі вони були створені з ініціативи московського центру. Їх виникненню передувало обговорення цього питання на засіданнях оргбюро, політбюро чи пленумів ЦК РКП(б), а на півострові місцеві органи більшовицької влади лише реалізовували рішення, ухвалені у Москві. Показовим є той факт, що в усіх документах, якими проголошувалися кримські республіки, питання про принципи їх створення жодним чином не зачіпалися і не роз'яснювалися. Тому звернемося до ленінського вчення про національне питання та принципи побудови державних формувань, що були покладені в основу офіційної теорії та практики більшовицької партії. Але спочатку зазначимо: те, що проголошувалося більшовицькою партією, аж ніяк не впливало на те, що дійсно відбувалося на контрольованих нею територіях.

Спочатку у своїх творах Ленін мало переймався становищем неросійських народів у Російській імперії. До національного питання він звернувся лише тоді, коли на порядку денному постали реальні перспективи розпаду імперії. У «Проекті програми Російської соціал-демократичної робітничої партії» (1902 р.) він виступив за «визнання права на самовизначення за всіма націями, що входять до складу держави»¹¹². Але самовизначення націй трактувалось ним як самовизначення пролетаріату кожної нації. Про національну автономію не тільки Ленін, але й жоден з російських марксистів навіть не думав, а тому все зводилося лише до утвердження політичних і громадянських свобод, рівноправності всіх людей, незалежно від статі, мови, релігії, раси, нації і т.д. Фактично йшлося не про демократичне самовизначення націй, а про рівність пролетаріату всіх націй.

Крім того, В.Ленін взагалі не ставив питання про перетворення російської монархії на федеративну республіку. У листі до С. Шаумяна він писав: «Ми принципово проти федерації — вона послаблює економічний зв'язок, вона непридатний тип для однієї держави. Хочеш відокремитись? Забирайся до біса, якщо хочеш розірвати економічний зв'язок або, правильніше, якщо гніт і тертя «співжиття» такі, що вони псувають і занепащають справу економічного зв'язку.

Не хочеш відокремлюватись? Тоді вибач, за мене не вирішуй, не думай, що ти маєш «право» на федерацію»¹¹³. Проте Ленін не визнавав необхідності надання реальних гарантій права на самовизначення. Апелюючи до того ж Шаумяна, він заперечував: «Право на автономію? Знову неправильно. Ми за автономію для всіх частин, ми за право на відокремлення (а не за відокремлення всіх!). Автономія — це наш план устрою демократичної держави. Відокремлення — зовсім не наш план»¹¹⁴.

Як бачимо, більшовики були лише за «право на відокремлення», але проти його реальної реалізації. Ленін заявляв: «Право на самовизначення є винятком з нашого загального засновку централізму»¹¹⁵. Згодом ці ідеї були повністю реалізовані у політиці більшовиків з національного питання.

Виникає запитання, для чого тоді більшовицька партія заявляла про підтримку права націй на самовизначення? На це питання можна відповісти словами самого В. Леніна: «Для боротьби з виразкою націоналізму в усіх її формах дуже важливе значення має проповідь права на самовизначення»¹¹⁶.

Після захоплення державної влади більшовики під тиском об'єктивних обставин були змушені змінити своє ставлення до федерації. «Декларація прав трудового та експлуатованого народу» проголосила: «Радянська Російська республіка засновується на основі вільного союзу вільних націй як федерація Радянських національних республік»¹¹⁷. З того часу словосполучення «федерація вільних республік» та «федерація вільних націй» вживалися неодноразово. Проте, як це вже і було в минулому, ці слова на практиці залишалися лише словами... В. Ленін продовжував мріяти про «всесвітню Радянську республіку», звичайно, з центром у Москві. Тобто ми знову повернулися до концепції світового панування, покладеної в основу всіх державних утворень, на формування яких погоджувалась більшовицька партія. Якщо простежити подальшу діяльність більшовицького уряду Росії після 1917 р., то побачимо, що вона була спрямована на відродження імперії, що розвалилася. У доповіді Леніна про подальшу партійну програму на VIII з'їзді РКП(б) 19 березня 1919 р. сказано: «Кожна нація повинна отримати право на самовизначення, і це сприяє самовизначенню трудящих»¹¹⁸, а лише через два місяці він разом зі Сталіним підписав директиву про створення воєнно-політичного союзу. Таким чином, більшовицька партія давала право на існування лише такому способу вирішення національного питання, який базувався на суто класових позиціях.

З правом націй на самовизначення тісно пов'язане питання про автономію. Програмне положення більшовиків щодо неї було вперше сформульоване також Леніним та прийняте на II з'їзді РСДРП(б) у 1903 р. Воно визначалося таким чином: «Широке місцеве самоуправління: обласне самоуправління тих місцевостей, які відрізняються особливими побутовими умовами та складом населення»¹¹⁹. В подальших численних працях та виступах Ленін торкався питання про конкретні умови створення автономних об'єднань. Так, він писав: «Цілком зрозуміло, що не можна собі уявити сучасну дійсно демократичну державу без надання такої автономії будь-якій області з скільки-небудь суттєвими та побутовими особливостями, з особливим національним складом населення й т.п. Але

національний склад населення — один з найважливіших економічних чинників, але не єдиний й не найважливіший серед інших. Національний склад поставлений тут поряд із іншими умовами (в першу чергу господарчими, потім побутовими й т.д.), які мають слугувати основою до встановлення нових кордонів»¹²⁰.

Як ми бачимо, Ленін не підтримував ідеї створення державних об'єднань лише за національною ознакою. Більш того, він постійно підкреслював принципову різницю між автономією національною (висловлюючи своє негативне ставлення до неї) та обласною (територіальною) автономією, яку всіляко підтримував та захищав. При цьому на перший план він завжди ставив інтереси розвитку в країні класової боротьби, й лише з цієї позиції розглядав взагалі значення існування автономних об'єднань.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити чіткий висновок. Оскільки Ленін мав безпосередній стосунок до створення кримських радянських республік, немає жодних причин ототожнювати їх з національними об'єднаннями. Ці республіки створювалися в межах Кримського півострова, на якому мешкали представники більш ніж 70 націй та народностей. Разом з тим немає достатніх причин стверджувати, що кримські республіки створювалися цілком у річищі більшовицьких принципів обласної автономії. Це положення, запропоноване Леніним, повинно було надати більшовицькій програмі з національного питання видимість демократичної. Ленін бажав виглядати в очах народних мас послідовним демократом. Насправді він таким не був. Демократичні цінності, які містилися у більшовицьких документах, були тактичним ходом. Коли більшовики боролися за поставлену ситуативно мету, то цілком свідомо забували про свої програмові твердження. Так само це стосувалося й пункту про територіальну автономію.

В першу чергу це було пов'язано з курсом більшовиків на світову революцію, з їхніми планами створення єдиної світової соціалістичної республіки. Ідея світової революції сприяла тому, що більшовицька партія, ставила інтереси класової боротьби пролетаріату на перший план, а все інше (в тому числі й значення національного питання) нею цілком свідомо принижувалося.

Тому можна констатувати: створюючи кримські республіки, більшовики керувалися лише бажанням збереження та закріплення власної влади на Кримському півострові. Досягненню цієї меті мали сприяти нові державні утворення, що з'являлися під час громадянської війни. Вперше такий засіб було застосовано у 1918 р., коли зв'язана умовами Брестського мирного договору Росія не мала права відкрито увести власне військо і опанувати Україну та південні райони, зайняті німецькою армією. Тому, згідно з пропозицією Леніна, ряд територій (в тому числі й Крим) виділили зі складу РРФСР і проголосили там самостійні республіки, які мали утворити єдиний фронт оборони. Так з'явилася Республіка Тавриди. Вдруге питання про проголошення республіки в Криму виникло у 1919 р. Велика кількість військ Антанти, розміщених у Севастополі, їхні дії проти більшовицьких частин спричинили необхідність створення на півострові "буферної" республіки. Не Російська, а Кримська республіка мала вести бойові

дії та намагатися “звільнити” Кримський півострів від військ Антанти та Добровольчої армії. Також лише тактичними міркуваннями була викликана до життя утворена у жовтні 1921 р. Кримська АСРР, яка розглядалася як форпост для проникнення ідеї світової революції на Схід.

Тож ми бачимо, що ні ленінська програма з національного питання з вимогами щодо обласної автономії, ні намагання кримськотатарських лідерів отримати власну національну автономію при проголошенні жодної з радянських республік в Криму більшовиками до уваги не бралася.

Виходячи зі сказаного вище, можемо стверджувати, що створення Кримської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки викликане зовсім не намаганням московського уряду надати півострову повну самостійність у вирішенні питань свого власного життя. Як і в усіх інших радянських республік, самостійність Кримської АСРР мала номінальний характер. Члени уряду автономної республіки перебували у повній залежності від Москви й мусили чітко виконувати отримані інструкції.

Декларуючи створення самостійної республіки, більшовицьке керівництво планувало таким чином погасити національно-визвольний рух кримських татар, адже їхній національний рух в роки громадянської війни став могутнім чинником суспільно-політичного життя Кримського півострова. Намагання приборкати цей небезпечний для існування більшовицької влади на півострові рух, спонукало центральний уряд до дій, спрямованих на загравання з місцевим корінним населенням. Саме так більшовики намагалися звести нанівець всі здобутки національно-визвольного руху татар Криму. Оманлива видимість того, що їхні сподівання на існування власної держави нарешті справджуються, повинна була полегшити процес залучення татар до лав прибічників радянської влади. Це, в свою чергу, робило їх апологетами більшовицького режиму.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 7. — Арк. 108.

² Сидак В.С., Козенюк В.А. Революцію назначить...: Экспорт революции в операциях советских спецслужб. — К., 2004. — С. 34.

³ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 408. — Арк. 7–8.

⁴ Там само. — Спр. 610. — Арк. 28.

⁵ Там само. — Спр. 645. — Арк. 77.

⁶ Там само. — Арк. 76.

⁷ Там само. — Спр. 1034. — Арк. 78.

⁸ Державний архів Автономної Республіки Крим (далі — ДААРК). — Ф. П-1. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 5.

⁹ Красный Крым. — 1921. — 23 февраля.

¹⁰ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 3–4.

¹¹ Там само. — Спр. 56. — Арк. 1, 2, 7; Спр. 60. — Арк. 59.

¹² Там само. — Спр. 55. — Арк. 1.

- ¹³ Там само. — Спр. 60. — Арк. 45.
¹⁴ Там само. — Ф.-Р. 1188. — Оп. 3. — Спр. 20. — Арк. 152.
¹⁵ Там само. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 6.
¹⁶ Там само.
¹⁷ Там само. — Арк. 6.
¹⁸ Там само. — Спр. 53. — Арк. 11, 12; Спр. 56. — Арк. 1.
¹⁹ Там само. — Спр. 30. — Арк. 1, 2; Спр. 56. — Арк. 32.
²⁰ *Гарчев П.И.* С.И. Киров — организатор Крымской республики // Культура народов Причерноморья. — 1998. — № 4. — Октябрь. — С. 53.
²¹ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 19.
²² Там само. — Спр. 52. — Арк. 2.
²³ Там само. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 167. — Арк. 39–41.
²⁴ Крымская АССР (1921–1945) / Сост. Ю.И. Горбунов. — Симферополь, 1990. — С. 247–248.
²⁵ ДААРК. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 25.
²⁶ Там само. — Арк. 25–28.
²⁷ Там само. — Арк. 28.
²⁸ Там само. — Арк. 24; Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 9.
²⁹ Там само. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 132. — Арк. 36–37.
³⁰ Ленинский сборник. — XXXVII. — М.–Л., 1970. — С. 300–301.
³¹ *В.И. Ленин.* Биографическая хроника. — Т. 10. — Январь–Июль 1921 г. — М., 1979. — С. 621.
³² ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 53. — Арк. 8.
³³ *Бикова Т.Б.* Создание Крымской АССР // Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы. — Материалы научно-практической конференции, Симферополь, 24–25 мая 1996 г. — Симферополь, 1996. — С. 20.
³⁴ Очерки истории Крымской областной партийной организации. — Симферополь, 1981. — С. 98.
³⁵ Таблицо взято з кн.: Никольский П.А. Население Крыма. — Симферополь, 1929. — С. 5
³⁶ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 2.
³⁷ Там само. — Спр. 60. — Арк. 62.
³⁸ Там само. — Спр. 48. — Арк. 43.
³⁹ Там само. — Спр. 60. — Арк. 67.
⁴⁰ Там само. — Ф.-Р. 1188. — Оп. 3. — Спр. 21. — Арк. 107.
⁴¹ Там само. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 10.
⁴² Там само. — Спр. 60. — Арк. 78.
⁴³ Там само.
⁴⁴ Красный Крым. — 1921. — 18 июня.
⁴⁵ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 11.
⁴⁶ Красный Крым. — 1921. — 18 июня.
⁴⁷ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 11.
⁴⁸ Там само. — Спр. 132. — Арк. 37.
⁴⁹ Там само. — Спр. 56. — Арк. 15.
⁵⁰ Там само. — Спр. 59. — Арк. 3.
⁵¹ Там само. — Спр. 61. — Арк. 51.
⁵² Там само. — Спр. 56. — Арк. 16.
⁵³ Там само. — Спр. 53. — Арк. 10.

- ⁵⁴ Там само. — Спр. 55. — Арк. 80.
⁵⁵ Там само. — Арк. 80–85.
⁵⁶ Там само. — Арк. 85.
⁵⁷ Красный Крым. — 1921. — 31 августа.
⁵⁸ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 55. — Арк. 90.
⁵⁹ Там само. — Спр. 48. — Арк. 94.
⁶⁰ Там само. — Спр. 55. — Арк. 85–91.
⁶¹ Там само. — Арк. 91.
⁶² Там само. — Спр. 56. — Арк. 87–89, 99.
⁶³ ДААРК. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 112. — Арк. 85.
⁶⁴ Там само. — Арк. 138.
⁶⁵ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 3–6.
⁶⁶ Там само. — Спр. 60. — Арк. 84.
⁶⁷ Там само. — Спр. 55. — Арк. 130.
⁶⁸ Там само. — Спр. 56. — Арк. 6.
⁶⁹ Там само. — Ф.-П. 150. — Оп. 1. — Спр. 312. — Арк. 218.
⁷⁰ Там само. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 111.
⁷¹ Там само. — Спр. 64. — Арк. 243, 253.
⁷² Там само. — Арк. 179.
⁷³ Там само. — Спр. 56. — Арк. 12–14, 133–139.
⁷⁴ Там само. — Спр. 48. — Арк. 94.
⁷⁵ Там само. — Ф.-Р. 1188. — Оп. 3. — Спр. 68. — Арк. 293.
⁷⁶ Там само. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 64. — Арк. 146.
⁷⁷ Красный Крым. — 1921. — 26 октября.
⁷⁸ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 81.
⁷⁹ Там само. — Спр. 64. — Арк. 230.
⁸⁰ Красный Крым. — 1921. — 4 ноября.
⁸¹ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 64. — Арк. 249.
⁸² Красный Крым. — 1921. — 26 октября.
⁸³ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 138–139; Спр. 64. — Арк. 222.
⁸⁴ Там само. — Спр. 53. — Арк. 14.
⁸⁵ Там само. — Арк. 19.
⁸⁶ Там само. — Арк. 23.
⁸⁷ Там само. — Арк. 26–28.
⁸⁸ Там само. — Арк. 11–12.
⁸⁹ Там само. — Арк. 84.
⁹⁰ Там само. — Арк. 40.
⁹¹ Бюллетень I Всеукраинского учредительного съезда Советов Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и Флотских Делегатов. — Симферополь, 1921. — № 4. — 11 ноября. — С. 27.
⁹² ДААРК. — Ф.-Р. 1188. — Оп. 3. — Спр. 68. — Арк. 231.
⁹³ Там само. — Арк. 232.
⁹⁴ Там само.
⁹⁵ Там само. — Арк. 231.
⁹⁶ Там само. — Арк. 231.
⁹⁷ Там само.
⁹⁸ Там само.
⁹⁹ Там само. — Арк. 233.

- ¹⁰⁰ Там само.
- ¹⁰¹ Там само. — Арк. 232.
- ¹⁰² Там само. — Арк. 231.
- ¹⁰³ Там само.
- ¹⁰⁴ Красный Крым. — 1921. — 14 ноября.
- ¹⁰⁵ Вопросы развития Крыма. / Научно-практический дискуссионно-аналитический сборник документов. — Вып. 3. — Симферополь, 1996. — С. 82.
- ¹⁰⁶ XI съезд РКП(б). Март–апрель 1922 г. Стенографический отчёт. — М., 1961. — С. 640.
- ¹⁰⁷ ДААРК. — Ф.-П. 1. — Оп. 1. — Спр. 59. — Арк. 103–104.
- ¹⁰⁸ Крымская АССР (1921–1945). — С. 21.
- ¹⁰⁹ Брошев В.М. Как была образована Крымская АССР в 1921 г. // Проблемы истории Крыма. — Тезисы доклада научной конференции. — Симферополь, 1991; Брошев В.М., Форманчук А.А. Крымская республика. Год 1921-й. — Симферополь, 1992; Господаренко Н.М. Государственное устройство Крыма, национальный и социальный состав населения полуострова в 1920-е годы // Крымский архив. — 2000. — № 6.
- ¹¹⁰ Петров В.П. К истории образования Крымской АССР в 1921 г. // Вестник: Информационно-методологический бюллетень. — Симферополь, 1989.
- ¹¹¹ Военный Р.М. О праве крымского народа на национальную государственность // Мастерская. — 1991. — 16 мая; Хайрулдинов М.А. К вопросу о государственности крымских татар // Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы. — Симферополь, 1996.
- ¹¹² В.И. Ленин о национальном вопросе и национальной политике. — М., 1989. — С. 28.
- ¹¹³ Там само. — С. 176.
- ¹¹⁴ Там само.
- ¹¹⁵ Там само.
- ¹¹⁶ Там само. — С. 178.
- ¹¹⁷ Там само. — С. 443.
- ¹¹⁸ Там само. — С. 465.
- ¹¹⁹ КПСС в резолюциях и решениях конференций, пленумов и съездов. — Т. 1. — М., 1983. — С. 33.
- ¹²⁰ Ленин В. Повне збір. творів. — Т. 24. — С. 44–49.

Проблема статуса Крыма в борьбе местных политических сил во время провозглашения Крымской АССР

В статье рассказывается о том, какие сложности стояли перед крымской местной властью во время провозглашения на Крымском полуострове республики и как именно происходило создание Крымской АССР.

Ключевые слова: большевики, центральное московское правительство, крымские татары, крымский обком, советское правительство, автономия, Крымская АССР.

The problem of status of Crimean Tatars in the political struggle during the declaration of Crimean ASSR

The article focus on the difficulties that arose before Crimean local authority during the declaration of republic on Crimea peninsula. The causes of declaration as well as the process of forming of Crimean ASSR were investigated.

Keywords: Bolsheviks, Moscow Central government, autonomy, Crimean ASSR.